

FRANCESC ESCRIBANO LA TERRA I LES CENDRES

BRASIL: VIATGE AL COR DEL PAÍS DE LULA,
BOLSONARO I CASALDÀLIGA

edicions

62

Francesc Escribano

La terra i les cendres

Brasil: viatge al cor del país de Lula,
Bolsonaro i Casaldàliga

Edicions 62

Barcelona

© Francesc Escribano, 2023

La lectura obre horitzons, iguala oportunitats i construeix una societat millor.
La propietat intel·lectual és clau en la creació de continguts culturals perquè
sosté l'ecosistema de qui escriu i de les nostres llibreries.

En comprar aquest llibre contribuïu a mantenir aquest ecosistema viu
i en creixement.

A Grup62 agraïm que ens ajudeu a donar suport així a l'autonomia creativa
d'autores i autors perquè puguin continuar desenvolupant la seva funció.

Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos)
si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra. Podeu
contactar amb CEDRO a través del web www.conlicencia.com o per telèfon
al 91 702 19 70 / 93 272 04 47.

Primera edició: octubre del 2023

© d'aquesta edició: Edicions 62, s. a.
Diagonal, 662-664. 08034 Barcelona
info@grup62.com
www.edicions62.cat

Fotocomposició: Grup62

DIPÒSIT LEGAL: B. 17.001-2023
ISBN: 978-84-297-8145-8

ÍNDEX

EL PRIMER VIATGE

Abril del 1985

Pròleg. Buscant Pere Casaldàliga 11

PENÚLTIM VIATGE

Novembre del 2021

I. La mort a Batatais	35
II. Una creu en un mapa	61
III. La veritat us farà lliures	87
IV. Un Déu armat	109
V. La Comunitat de l'Anell	134
VI. Persones senzilles en llocs sense importància	157

L'ÚLTIM VIATGE

Octubre-novembre 2022

VII. Dos Brasils, una victòria	187
VIII. Set pams i la resurrecció	212

LA MORT A BATATAIS

Arribo al Brasil un matí de novembre del 2021, el segon any de la pandèmia. Em diuen que el pitjor, que aquí va ser molt més que dolent, ja havia passat. És el que crida exultant la portada a cinc columnes d'*O Estadão*: «Després de 20 mesos, São Paulo passa 24 h sense cap registre de mort per covid». Una bona notícia per a un país que ha estat un dels més afectats i un dels que més ha sofert. D'una banda pels més de sis-cents mil morts en poc més d'un any, que van convertir el Brasil en un dels països amb una ràtio més elevada de mortalitat. De l'altra, per la gestió caòtica que s'ha fet de la crisi liderada per un president que no només negava l'evidència sinó que, a sobre, es fotia de les víctimes. Sí, no exagero, en el pic de l'impacte de la covid, Bolsonaro apareixia a la televisió fent veure que s'ofegava per riure's del que ell creia que eren uns símptomes ridículs d'una malaltia imaginària. No havia de ser gaire encoratjador per a tots aquells que lluitaven contra la pandèmia haver-ho de fer tenint un negociantista com a màxim representant institucional i polític.

Ara, per fi, després de molts mesos d'incertesa, por i dolor, el país comença a recuperar-se d'aquest cop terrible que sembla haver deixat els brasilers sense alè. I a mi, el dia de la meva arribada, sense olfacte. El coi de mascareta. Encara he d'esperar una bona estona per sortir de l'aeroport i alliberar-me'n. Quan per fi ho puc fer —respirar—, m'assalten de cop aquelles olors característiques del país, les mateixes que conservo gravades a la memòria dels meus viatges anteriors. Tanco els ulls i em deixo anar. Soc al Brasil i això em fa somriure. Feia massa temps de l'última vegada. La flaire és la mateixa, però el panorama és tan diferent...

El 2014, encara hi manava el PT, el Partit dels Treballadors, amb Dilma Rousseff com a presidenta. I Pere Casaldàliga encara era viu. Immòbil i callat, però viu. Aquell silenci, forçat en aquell moment i definitiu avui, em deixa sense la millor referència per comprendre el que ha passat aquests darrers temps en aquest país. Què pensava Casaldàliga del declivi del PT, del gir radical cap a la dreta, de la presidència de Bolsonaro? La seva última etapa va ser un colofó estrany i poc adient a una vida marcada pel testimoni sempre a punt, per la seva veu sempre alçada. El retir, el silenci i l'allunyament van caracteritzar els seus últims anys, condicionat i impossibilitat per la malaltia.

La desaparició de Casaldàliga de la vida pública coincideix, els anys 2013 i 2014, amb l'increment d'una forta polarització a la societat brasilera. Una divisió que no ha parat de créixer i que, en part, s'explica per l'auge de la ultradreta. Però no només. Molta gent al Brasil s'ha apuntat a la dreta, com també ha passat en altres llocs, però aquí ho ha fet després d'un canvi de sentit radical. Després de més de dotze anys de govern del PT, una part significativa de la població que abans es definia d'esquerres se n'ha allunyat de manera clara i contundent. El desgast que comporta l'exercici del poder, l'agreujament de la crisi econòmica, les promeses incomplertes, els casos de corrupció, etc., expliquen en part aquesta reacció, fins i tot hi trobaríem certa lògica. Però això no ho explica tot. Com més anava, el distanciament entre el PT i una base important dels seus seguidors ha anat creixent i s'ha fet cada vegada més visceral. Les raons ideològiques no han pesat tant com arguments més aviat irracionals i emocionals que han portat molta gent a posicions radicals antiesquerra i anti PT.

Ho vaig poder comprovar el 2014 en la meva darrera visita al Brasil, que va coincidir amb les últimes eleccions que va guanyar Dilma Rousseff de manera molt ajustada. A São Paulo, on m'hi vaig estar els dies previs a la campanya, em va costar trobar partidaris del PT. Em va sorprendre el nivell de fatiga, de contrarietat

o de crispació que gent molt variada, de tota classe i condició, sentia cap al govern d'esquerres. Costava creure-ho. Eren la mateixa gent i la mateixa ciutat que tan sols uns anys enrere, el 2002, havien vibrat amb Lula en les primeres eleccions que va guanyar. Eren els mateixos que plens d'esperança havien aplaudit les mesures valentes d'aquell primer govern del PT quan va prometre que acabarien amb la fam i que lluitarien perquè tots els brasilers tinguessin accés a l'educació i a una vida digna. I el cas és que Lula i el PT ho van aconseguir. En l'inici del mil·lenni el Brasil va ser protagonista d'un autèntic miracle: en set anys, del 2003 al 2010, Lula va aconseguir el que semblava impossible, la quadratura del cercle, els rics eren cada dia més rics, i els pobres, milions de pobres, eren cada dia menys pobres. Amb tot, la rapidesa del creixement va comprimir i devaluar la classe mitjana i no va anar acompanyada de la creació de les infraestructures i dels serveis bàsics imprescindibles que qualsevol país modern necessita.

El miracle de Lula i del PT va ser possible perquè va coincidir amb un cicle de creixement i de bonança econòmica espectacular que va permetre complir les promeses fetes als més pobres i alhora beneficiar les grans fortunes i les grans empreses. El cert és que, sigui per habilitat o per fortuna, Lula va aconseguir que milions de persones del nord-est i de l'interior del país, de les regions més pobres, deixessin de passar fam gràcies al programa Borsa Família, una ajuda econòmica petita, però que va marcar la diferència per a milions de brasilers. L'ajuda, que va permetre que moltes famílies poguessin arrodonir la seva dieta diària i fins i tot, estalviant, comprar-se una moto o una nevera, va fer que les regions tradicionalment més deprimides del Brasil fessin un salt endavant històric. A més, com que la Borsa Família es donava amb la condició que els nens anessin a l'escola, també va suposar un increment notable de l'índex d'escolarització.

Lula va saber capitalitzar l'èxit incontestable d'aquesta iniciativa política i, com a conseqüència lògica, els vots al PT van

créixer de manera exponencial en aquests territoris. Això, que al principi no sorprenia ningú i que tampoc era considerat particularment negatiu, amb el pas del temps va començar a ser percebut d'una altra manera. A mesura que el vot de les regions més pobres al PT es va consolidar, el descontentament a les regions tradicionalment més actives del Brasil, com ara São Paulo, va créixer. Els vots d'agraïment i de resposta positiva per les promeses complertes, molts brasilers els van interpretar com a vots captius comprats amb les ajudes del govern.

Aquesta ha estat una de les causes principals de la crispació i de l'allunyament del PT per part d'un sector important de la població brasilera que poc temps abans li havia fet costat. Però no ha estat l'única. Els casos de corrupció van començar a multiplicar-se i van embrutar la imatge del govern, del partit i de molts dels seus dirigents. Ara bé, la corrupció no és estranya o poc habitual en un país que, lamentablement, té una llarga tradició en corrupteles i el PT tampoc ha estat més corrupte que altres partits brasilers. Però el discurs moral que caracteritza partits com el PT, i l'esquerra en general, fa que les errades o els comportaments poc edificants siguin més difícils de perdonar pels votants. Tal com va dir el vicepresident de Bolívia, Álvaro García Linera: quan es perd la dignitat per les acusacions de corrupció, un partit d'esquerra és equiparat a «tot el mateix que hi ha allà», és a dir a la classe política tradicional, i aleshores perd el seu valor més important: presentar-se com un projecte transformador.

El gran escàndol de corrupció que va sacsejar l'última etapa del govern Dilma va ser l'operació Lava Jato, un cas que implicava directius de grans empreses i polítics de diferents partits, no només del PT. «*Lava Jato*» vol dir autorentat i fa referència a una gasolinera de la zona sud de Brasília —que paradoxalment no tenia servei d'autorentat— on hi havia una oficina que centralitzava una extensa i discreta xarxa de suborns. Els responsables d'aquest invent havien dissenyat un mecanisme sofisticat i trans-

versal que connectava polítics en actiu al Parlament i al Govern amb empresaris que volien aconseguir obra pública i favors de tota mena. Gràcies a una batuda policial que es va fer el març del 2014, l'últim any del primer mandat de Dilma Rousseff, es va descobrir, tot seguint el rastre dels diners, la implicació de la cúpula de la petroliera Petrobras, una de les empreses públiques més grans del país. Seguint aquest fil van adonar-se que la corrupció era sistèmica i que esquitxava tothom: polítics de tots els partits i directius i propietaris de les empreses més importants del país. Autèntiques multinacionals brasileres, com ara Odebrecht o el grup EBX, s'hi van veure directament implicades. I no només això. Els seus dirigents van acabar anant a la presó, al costat de destacades figures polítiques que havien estat enxampades amb proves irrefutables que demostraven la seva conducta delictiva.

Cal reconèixer que l'operació Lava Jato no hauria estat possible sense el marge d'independència i de llibertat amb el qual van treballar un grup d'investigadors de la Policia Federal, liderats pel jutge de Curitiba Sergio Moro. El grau d'independència de què va gaudir la Policia Federal en els primers governs del PT no existia en governs anteriors i, clarament, no ha existit durant el govern Bolsonaro. Aquest va ser un factor clau que va donar ales als investigadors per aprofundir en la xarxa de corrupció i per no tremolar a l'hora d'implicar les més altes instàncies i figures que, fins aquell moment, semblaven inviolables. La manera com el jutge Sergio Moro va presentar aquest procés davant l'opinió pública també va ser determinant. Els grans mitjans de comunicació, que mai no havien estat gaire afins al PT, van contribuir a amplificar l'escàndol retransmetent-lo en directe i, amb raons més que sobrades, a dirigir les responsabilitats cap al govern. L'esclat d'indignació va ser general. Molta gent, esperonada a més per l'augment dels preus i per l'empitjorament de la crisi econòmica, va sortir al carrer. Era gent de classe mitjana, gent

que potser havia votat el PT i que ara vivia amb desesperança el declivi d'un país que els havien dit que era imparable.

Enmig d'aquest escenari destacava la figura amb tints heroics de Sergio Moro, vestit amb la seva brillant armadura judicial. Seguint l'exemple del que havien fet els jutges italians de Mani pulite als anys noranta, fomentant les delacions a canvi de beneficis de reducció de condemnes, va aconseguir desmuntar una de les xarxes de corrupció més grans de l'Amèrica Llatina. L'impacte va ser enorme a tot el continent, i al Brasil l'ambient de descontentament generalitzat va portar un sector important de la població a demanar, més que justícia, venjança: volien fer fora l'esquerra del poder fos com fos. Ho van aconseguir. L'any 2016 un grup de partits i de congressistes es van empescar una argúcia tècnica legal, relacionada amb la manera com el govern havia intentat camuflar el dèficit pressupostari, per iniciar un procés d'*impeachment* contra Dilma Rousseff. Paradoxalment el diputat que va liderar el procés, Eduardo Cunha, va ser condemnat poc després a quinze anys de presó per haver rebut quaranta milions de dòlars en suborns en el marc de l'operació Lava Jato.

Els seguidors del PT van considerar l'*impeachment* com un cop d'estat. Però van poder fer poca cosa per evitar-ho. Estaven noquejats. Tampoc van poder fer gairebé res quan l'implacable jutge Sergio Moro va impedir que Lula es presentés de nou a les eleccions, condemnant-lo a dotze anys de presó per corrupció i blanqueig de diners —tots els sondejos deien que, malgrat tot el que havia passat, les guanyaria—. Semblava impossible, però l'abril del 2018 Lula va ingressar a la presó i no es va poder presentar a les eleccions. Contra molts pronòstics, va guanyar Jair Bolsonaro. Quan un any i mig després es va demostrar que el procés havia estat ple d'irregularitats i de falsedats i Lula va sortir de la presó, ja era massa tard i no hi havia res a fer. La condemna es va anul·lar i Lula va recuperar tots els drets i part de la seva reputació, però mentrestant Bolsonaro ja era president. Ah, i

Sergio Moro, per si algú en tenia dubtes, va penjar la toga i va acceptar ser ministre de Justícia del nou govern.

Aquest és el nou Brasil que m'acull aquest matí de novembre del 2021, feliç i dividit com sempre. O una mica més. Perquè, mentre per un costat la covid sembla que afluixa, per l'altre el govern Bolsonaro continua entestat a fer créixer les diferències entre dreta i esquerra. És el que destaquen els diaris per donar-me la benvinguda al país. Després de celebrar la millora de la pandèmia, el tema central a la premsa és la batalla pel futur. Que si les enquestes diuen que Lula és el favorit, que si Bolsonaro està a punt de canviar novament de partit —hi està acostumat perquè ho ha fet ja fins a deu vegades—, que si Sergio Moro, que finalment només va estar un any al govern, podria ser l'alternativa dels que somien en una tercera via... Un panorama més que prometedor per a algú com jo, que viatja per resseguir les petjades i el llegat d'un home que va estimar de manera apassionada aquest país que combina de manera sorprenent el pitjor i el millor de la naturalesa humana.

He volgut començar el meu viatge a Batatais, el nom que associo a la mort de Casaldàliga, el lloc on va morir. Ell que sempre havia manifestat la seva voluntat de no moure's de São Félix do Araguaia. Ni viu ni mort.

Enterreu-me al riu,
a prop d'una garsa blanca.
La resta ja serà meu.
(...)
L'èxit del fracàs.
La gràcia de l'arribada.

Si aquesta última voluntat seva, la de morir a São Félix, a la vora del seu estimat riu Araguaia, no es va poder complir, fou

perquè la infraestructura sanitària allà és molt bàsica. Casaldàliga continuava vivint a la seva casa de sempre, amb les poques comoditats de sempre, però quan la seva salut es va agreujar les persones que el cuidaven des de feia anys es van veure incapaces de seguir-ho fent. Van demanar ajuda i els claretians de Batatais de seguida es van oferir per acollir-lo. Els amics d'arreu del Brasil van recollir diners i van contractar un avió medicalitzat per traslladar-lo a aquesta ciutat de l'interior de l'estat de São Paulo, a dos mil quilòmetres de São Félix. Tot va anar molt ràpid, el trasllat, l'arribada a Batatais i també la mort.

D'aquells dies recordo amb satisfacció l'enorme repercussió que va tenir la seva mort al Brasil i a Catalunya. I també la sensació d'orfanat que va deixar en mi. Feia pocs mesos que havia experimentat la mateixa sensació arran de la mort de la meva mare. Amb Pere Casaldàliga va ser diferent. Feia anys que no el veia ni hi podia parlar. El meu contacte amb ell es reduïa a les abraçades virtuals que li feia arribar a través de la gent que el cuidava i als torrons i les felicitacions que cada any li enviava per Nadal. Ell feia temps que ja no contestava. Però jo sabia que hi era, que estava «viu», com m'havia dit amb un fil de veu en la nostra última trobada. I amb això jo en tenia prou. La mort de la gent que estimes és inevitable, però quan s'esdevé, per més previsible que sigui, el cop sempre és més dur del que ens imaginàvem i la sensació de soledat, molt gran.

També vaig recordar les moltes vegades que havia parlat amb ell de la mort. Un tema aspre i estrany per a mi, acostumat a viure en un món on la mort s'oculta i es dissimula i on no és mai una conversa adequada ni oportuna. En canvi, amb ell, després d'una vida envoltada i condicionada per la mort, parlar-ne no només tenia tot el sentit, sinó que, a més, resultava natural i reconfortant. Casaldàliga va haver d'acostumar-se a tantes morts violentes i va haver d'enterrar tants innocents que, potser per no tornar-se boig i seguir trobant motius per l'esperança, el seu se-

gon llibre de memòries, el que relata els anys més violents de la seva etapa al Mato Grosso, el va titular *La mort que dona sentit al meu credo*. Un títol que fa referència a una realitat que el va acompanyar tota la vida: el martiri. Per Casaldàliga, que va viure envoltat de màrtirs, el martiri ha estat sempre una devoció i una discreta ambició. També una vocació.

Casaldàliga deia sovint que donar la mort era una manera lògica de donar la vida. Va ser aquesta vocació de màrtir la que el va portar a fer-se missioner. I és per això que va optar pels claretians, per la proximitat geogràfica amb el seu fundador i perquè eren missioners. A pesar del fet que ell mai va renunciar als seus orígens i sempre es va sentir molt claretia, la seva evolució ideològica i vital el van fer allunyar-se de la seva comunitat. Per això no va tenir mai una relació gaire estreta amb la seva congregació al Brasil. De fet, abans d'aquell últim viatge en què va morir, a Batatais, la ciutat on hi ha una de les comunitats claretianes més importants del país, amb una residència de missioners, una escola i una universitat, només hi havia anat una vegada i feia molts anys. El distanciament venia de lluny. L'origen de São Félix do Araguaia era una missió claretiana, i mai va deixar de ser-ho, però excepte els primers anys, la gent que va anar a ajudar Casaldàliga a aixecar la prelatua no eren claretians. O bé eren seglars que sintonitzaven amb el projecte o bé religiosos d'altres congregacions, com ara els agustins que sempre el van acompanyar.

Vaig a Batatais perquè vull saber els motius d'aquest distanciament i per esbrinar què ha canviat ara. També perquè la retransmissió en *streaming* del funeral que es va fer a les instal·lacions del Centre Universitari, amb el cos de Casaldàliga cobert amb una gasa blanca, és l'última imatge que tinc d'ell. I perquè vull que el seu punt final sigui el meu punt d'inici.

He quedat amb Ronaldo Mazula, un claretia que, a jutjar pels missatges, les fotos i els mems que m'ha enviat per WhatsApp, és un admirador de Casaldàliga. Em recull a l'aeroport, tot con-

duint una *pick-up* mentre la ràdio retransmet un partit de futbol. Abaixa el volum, però no l'apaga i amb mig somriure em diu:

—És que juga el Santos i el meu germà m'ha demanat que li digui com acaba el partit. És ramader, està en una subhasta i no el pot veure.

En Ronaldo té uns seixanta anys, és de complexió forta, simpàtic i molt xerraire. Em cau bé, aquest home... A més, em sento lleugerament identificat amb la seva malaltia futbolística.

—Jo soc del Corinthians —m'aclareix—. No et pensis el que no és!

En Ronaldo, amb la narració radiofònica de la derrota del Santos de fons, m'explica tot el que els claretians van fer per traslladar Casaldàliga a Batatais i, emocionat, rememora la reacció de la gent, tant en directe com de manera virtual, a la capella ardent i al funeral. De sobte interromp el relat, canvia de to, i em diu que l'hi haurien d'haver portat abans.

—Quan va arribar ja no hi havia res a fer —afegeix en Ronaldo—. Estava molt malament. Jo fa temps que volia portar-lo a la nostra casa de Batatais. Tenim una residència amb tot el necessari per atendre malalts i, només a cinc minuts, un hospital amb els millors equipaments del Brasil. L'hi van portar massa tard...

La congregació dels claretians, que va ser fundada pel català Antoni Maria Claret, actualment aplega més de tres mil religiosos en seixanta-nou països. El Brasil ha estat sempre un dels territoris amb més presència de claretians. Hi tenen missions i comunitats escampades per tot el país, però sobretot és en el camp de l'educació on han sabut destacar. Les seves escoles tenen prestigi i força demanda; la joia de la corona és la Universitat de Batatais, que és líder en educació a distància. Tota aquesta informació me la detalla en Ronaldo perquè em faci una idea del que són i del que representen els claretians al Brasil.

De sobte, es posa més seriós i em parla de Casaldàliga, de qui es confessa un fervent seguidor. L'admirava profundament, em

diu. I m'explica com el va conèixer. Va ser en una trobada al seminari. Ell representava tot el que en Ronaldo aspirava a ser quan es va fer religiós. Un missioner que arriscava la seva vida en una terra llunyana. Això era el que en Ronaldo volia ser quan es va fer claretià, missioner. I volia anar com més lluny millor, a l'Àfrica. Aquest era el somni que ell tenia quan era un infant a Barretos, un poble agrícola de la zona més rica de l'interior de São Paulo, no gaire lluny de Batatais. En Ronaldo ve d'una família molt religiosa, sobretot la seva mare, una persona de missa diària, a qui va fer molt feliç quan el seu fill li va dir un dia que volia anar al seminari. Va ser quan tenia dotze anys, i va ser perquè un claretià havia passat per la seva escola i li havia fet omplir un test on es mesurava la seva capacitat i disposició per a la vida religiosa. Així va descobrir la seva vocació. Em confessa que no se'n penedeix, que ha tingut una vida plena i feliç a pesar de no haver pogut complir el seu somni infantil d'anar a l'Àfrica. Com molts altres claretiens brasilers s'ha dedicat a l'ensenyament. Ara fa poc que s'ha jubilat i es dedica a anar amunt i avall amb la seva *pick-up* ajudant i connectant les diferents comunitats del país. M'explica que la primera vegada que va veure Casaldàliga va ser l'any 1978, quan ell estava al seminari. Va ser una visita fugaç i reconeix que allà, a pesar de coincidir amb el moment més èpic de la seva lluita a São Félix, no es va assabentar de gaire cosa i més aviat no va entendre res perquè no se li va donar gaire importància. L'ideari de Casaldàliga no estava gens en sintonia amb l'ensenyament que ell rebia al seminari que, entre altres coses, tot i que el país vivia una dictadura, no els en feien ser gaire conscients. No va ser fins deu anys més tard, quan ja estava més format, més llegit i tenia més informació del món en què vivia, que va tornar a coincidir amb ell, i va ser aleshores que va mirar-lo amb uns altres ulls.

—Jo avui admiro Casaldàliga pel que ha fet —em respon en Ronaldo—, però sobretot per la seva espiritualitat. Per la manera

com ha sabut combinar l'acció amb el fet de ser un home d'oració. Però he de reconèixer que cap profeta gaudeix d'unanimitat. D'una manera o altra, la polarització que ara divideix la societat brasilera ha existit sempre.

Com que no m'acaba de satisfer la resposta, hi insisteixo. Li pregunto de manera més directa si entre els claretians, i no només, els que pensen com ell amb relació a Casaldàliga i a la Teologia de l'Alliberament continuen sent una excepció.

—Sí, suposo que sí —reconeix en Ronaldo—. Soc conscient que els que pensen com jo no som la majoria. Diria que al Brasil el seguiment de la Teologia de l'Alliberament, és a dir a l'Església més progressista, no deu ser superior al 20%. Això no treu ni és cap obstacle perquè la major part de la comunitat religiosa del país, independentment de la seva ideologia política, reconeguin, de manera sincera i sentida, la vàlua i l'aportació de les seves figures més representatives, com ara Casaldàliga.

Em quedo amb aquesta dada, menys d'un 20%, per confirmar el que ja sabia, que la Teologia de l'Alliberament, per més que hagi estat un símbol de transformació a l'Amèrica Llatina, és minoritària dins l'Església catòlica. Fins i tot al Brasil. La xifra que em dona en Ronaldo no obeeix a cap enquesta ni a cap estudi científic i, per tant, té una validesa relativa. Però em serveix per entendre millor la soledat —el poc acompanyament oficial—, amb què Pere Casaldàliga i la majoria de religiosos seguidors de la Teologia de l'Alliberament van haver de dur a terme el seu camí. Aquest moviment va néixer el 1968, com a conseqüència del Concili Vaticà II i de la Conferència de Medellín, per donar resposta a la situació d'opressió i subdesenvolupament de l'Amèrica Llatina. En aquells inicis, els seus principals ideòlegs eren el sacerdot peruà Gustavo Gutiérrez i el religiós brasiler Leonardo Boff. Reivindicava que l'Església havia de tenir una opció preferencial pels pobres, feia referència a la lluita de classes i declarava que la salvació cristiana no era possible sense l'allibe-

rament polític, social i ideològic de la població llatinoamericana. El seu posicionament, clarament d'esquerres i anticapitalista, va trobar aviat l'oposició frontal de la jerarquia vaticana, sobretot durant el pontificat de Joan Pau II, un anticomunista convençut i radical. Com a conseqüència, durant les dècades dels vuitanta i els noranta, la Teologia de l'Alliberament va ser perseguida i castigada i gairebé totes les seves figures més destacades van ser cridades a capítol al Vaticà, com li va passar a Casaldàliga. Els qui no s'hi van sotmetre van ser castigats amb duresa.

Una imatge que resumeix perfectament aquesta repressió interna és la que van protagonitzar Ernesto Cardenal, sacerdot i ministre de cultura en el primer govern sandinista, i Joan Pau II en la seva visita a Nicaragua el 1983. Cardenal va voler rebre el papa al peu de la pista d'aterratge, de genolls, però en comptes de l'esperada benedicció es va emportar una severa, sonora i visible reprimenda del papa, que va donar la volta al món. Aquesta esbrincada històrica exemplifica de manera molt gràfica el rebuig institucional que va haver de patir la Teologia de l'Alliberament. I explica, també, el distanciament que sempre ha existit entre Casaldàliga i els seus correligionaris claretians, molt més alineats amb l'oficialitat. És precisament per aquesta raó que portar-lo a morir a Batatais tenia una significació especial.

—Jo crec que va ser el dit de Déu —afirma contundent en Ronaldo—. Els darrers anys la situació va canviar, es va produir un cert acostament. En part, perquè vaig portar el provincial a São Félix i vaig fer que molts altres claretians hi viatgessin per conèixer-lo millor. Sempre ens vam oferir a ajudar-lo, especialment quan vam saber que tenia problemes econòmics o quan fa uns anys va tornar a rebre amenaces de mort. Penso que portar-lo a morir aquí, entre nosaltres, va suposar una mena de reconciliació final. Per a mi, té un gran valor la conversa que hi vaig tenir a São Félix dos anys abans de la seva mort. Era un dia d'aquells en què la malaltia de Parkinson no era un obstacle i et podies comunicar

amb ell. Més que una conversa diria que va ser una mena de confessió o, més aviat, com si em dictés un testament adreçat als claretians. El seu missatge final va ser que a pesar de totes les discrepàncies i de la rigidesa en les respectives posicions, volia que quedés molt clar que ell mai havia deixat de ser claretia.

M'ha semblat que en Ronaldo s'emocionava en recordar aquesta última trobada amb Casaldàliga. Per primera vegada en el trajecte amb la *pick-up* de l'aeroport a la residència claretiana de Batatais es fa el silenci, la qual cosa ens permet recuperar el fil de la retransmissió esportiva de la ràdio i confirmar que el Santos ha perdut. En Ronaldo sembla que se n'alegra.

—Falta molt poc per arribar —m'adverteix—. Espero que no fem tard al sopar.

—Però si només són quarts de sis —li responc.

—És que aquí sopem molt d'hora. Pensa que a la Comunitat són tots molt vells. Ara els coneixeràs. Ah, i per la teva informació, et trobaràs amb un parell de catalans.

Arribem a la residència claretiana de Batatais a temps per sopar. No m'havia format cap idea prèvia de com seria aquest lloc, però m'impresiona el que trobo. Un edifici singular de planta baixa de maons vermells. Li diuen *a casa de barro*, «la casa de fang». La van construir el 1985 al costat del Col·legi de Sant Josep i de la Universitat Claretiana. És una construcció moderna amb un disseny arquitectònic molt original. L'estructura és la clàssica d'un monestir, al voltant d'un claustre i d'una capella, però les teulades són corbades amb reminiscències gaudinianes; les obertures insospitades per donar pas a la llum i l'omnipresència dels maons vermells en tot l'edifici li donen una personalitat única.

En Ronaldo tenia raó. Són les sis en punt i tota la comunitat ja és al menjador a punt per sopar: set o vuit persones, repartides en dues taules, una llarga i l'altra rodona. Recordo el que m'ha

dit en Ronaldo fa una estona i ho confirmo: a excepció d'en Cícero, un religiós jove, i d'una infermera que els cuida, són tots molt grans. Si no fos per la singularitat de l'espai em semblaria la residència d'avis on va estar la meva mare abans de morir.

M'assec a la taula rodona, que és on en Ronaldo m'adverteix que hi ha els dos catalans. Em presento. Els fa gràcia que em digui Escribano. Em diuen que em deu anar molt bé per fer d'escriptor. Després es presenten ells. Més aviat ho intenten. Tinc la sensació que estan una mica emboirats o potser, suposo, és que estan més pel sopar que no pas per mi. Per això és en Ronaldo qui m'acaba dient qui és qui. Em parla d'en Jose, d'en Roque, que està a punt de complir cent anys, i de l'Alfonso. De sobte aquest últim, quan sent el seu nom, comença a cantar. La demència, m'aclareix en Ronaldo amb un punt de resignació.

—Pensa que l'Alfonso parlava i potser encara parla més de vint llengües —afegeix—. Vives i mortes.

De sobte l'Alfonso calla, es gira cap a mi i em demana si soc de Frankfurt. Li dic que no i torna a cantussejar. En Ronaldo acaba les presentacions amb les dues persones que tinc al costat. Són en Josep Maria Collell i en Matías Garcia. Els catalans que m'havia anunciat. Tenen vuitanta-set i vuitanta-nou anys respectivament.

—L'Alfonso era un home d'una gran intel·ligència —m'aclareix en Josep Maria amb un somriure per apaivagar el meu desconcert—. Així doncs vostè és català, oi? Que bé!

Per un moment aquella manera de parlar, d'algú que fa tants anys que és allà, amb aquell català que sona brasiler, m'ha recordat Casaldàliga i el seu particular accent mig de Balsareny mig del *sertão*. En Josep Maria és de Santa Eugènia de Berga, a la vora de Vic, una de les ciutats més catòliques de la Catalunya cristiana i molt a prop de Sallent, pàtria natal d'Antoni Maria Claret. Potser per això va acabar fent-se claretià. Per això i, el mateix que Casaldàliga, perquè prové d'una família pagesa i ca-

tòlica que va patir persecucions durant els anys de la República i de la Guerra Civil.

—Recordo que havíem de resar el rosari d'amagat. I les misses també havien de ser clandestines, no podíem anar a les esglésies perquè les cremaven —m'explica en Josep Maria; i parlant d'això, no sé com, vam acabar parlant de Franco—. Per això quan va guanyar la guerra va ser considerat com el salvador del país. La veritat és que no tinc mal record de Franco. Després es va dir que va ser un dictador, i potser sí, perquè va prohibir el català i va oprimir Catalunya, però sortíem d'una situació que era pitjor.

—Nosaltres tota la *nossa* família eren de Franco —intervé en Matías, que parla una barreja estranyament comprensible de català, portuguès i castellà—. *Si falavan mal de ele jo sentia decir en casa que no, que no, que no era verdade...* Que Franco va ajudar a *levantar aquella Igreja...* *Por eso cuando falan de dictadura yo no sé qué decir. Yo no digo nada.*

En Matías va néixer a Múrcia però es va formar com a religiós a Catalunya, on va viure molts anys. Per això parla català. La seva família, com la d'en Josep Maria, també era profundament catòlica. En certa manera la història d'aquests dos venerables claretians té moltes similituds amb Casaldàliga. Tots van arribar al Brasil amb més de quaranta anys, després d'una llarga trajectòria en diversos destins. Com a religiosos claretians, a tots tres se'ls suposa la vocació missionera i per això no és estrany que, a pesar de l'edat, arribessin al Brasil amb la il·lusió d'haver complert un somni. A partir d'aquí les vides i els compromisos de tots tres divergeixen radicalment. En Josep Maria i en Matías van viure una vida relativament tranquil·la sense grans ensurts en els diferents llocs on van ser destinats, sempre enquadrats en la línia ideològica i programàtica majoritària de l'orde claretian. Res a veure amb Casaldàliga. Tots dos el van conèixer i van coincidir amb ell en diverses ocasions i es confessaven grans admiradors seus.

—Quan vaig fer vint-i-cinc anys com a capellà ho vaig celebrar anant a São Félix do Araguaia —relata en Josep Maria—. Allà el vaig conèixer. Era l'any 1988. Vivia en una casa molt senzilla. Em va impressionar. Tenia un esperit molt seu, molt sacrificat. Era molt intel·ligent, un gran missioner, poeta i profeta. També molt radical, per això força gent l'ha criticat, tenia molts bisbes en contra, també molts claretians.

En Matías sembla estar d'acord amb les paraules del seu company. Tots dos van participar al funeral que es va fer a Batatais i són plenament conscients de la dimensió de la figura de Casaldàliga. El respecte i l'admiració sonen sincers, també la satisfacció d'haver reconduït el seu distanciament històric amb la comunitat claretiana.

—Els claretians no van tenir èxit amb ell —fa en Josep Maria parlant en tercera persona com volent suavitzar les discrepàncies—. Potser és que molts no pensaven com ell o tal vegada no volien arriscar-se. Per això està molt bé que ara, després de tot, s'hagi decidit obrir una comunitat claretiana a la regió, i a més fer-ho a Ribeirão Cascalheira, al Santuari dels Màrtirs. Un lloc sagrat per a molta gent. Un espai dedicat a la memòria dels màrtirs de «la caminada» erigit a la vora del lloc on el pare João Bosco va ser assassinat a sang freda el 12 d'octubre de 1976. El van matar quan Casaldàliga i ell van anar a la policia per intercedir en favor de dues dones del poble que estaven sent torturades a la comissaria.

Fa una bona estona que hem acabat de sopar. La conversa és agradable, però noto que tant en Josep Maria com en Matías comencen a estar cansats. Decideixo fer-los una última pregunta i els demano quin creuen que és el llegat que deixa Casaldàliga. Es fa un llarg silenci.

—Bé, és un del grans homes... —diu en Josep Maria que, de sobte, s'atura i canvia a la primera persona, primer del plural, després del singular—. Els admirem però no els podem imitar,

perquè van ser extraordinaris en la seva lluita... Jo el venero, me l'estimo, el Pere Casaldàliga, però no he sigut capaç d'imitar-lo... Va ser valent, va ser un bon testimoni del seu temps.

Després del sopar, de la conversa amb els dos vells claretians, de veure com viuen i com estan de ben cuidats en aquesta plàcida, tranquil·la i protegida comunitat-residència de Batatais, entenc per què en Ronaldo volia traslladar aquí Casaldàliga. Però també tinc molt clar per què ell no volia venir. Simplement el seu món era un altre.

En acabat, en Ronaldo em presenta Luis Botteon, un altre claretia de la comunitat. Ell va ser l'encarregat d'organitzar el viatge final de Casaldàliga i els actes de comiat que es van fer aquí. Com tots amb els qui he parlat fins ara, se sent orgullós de la feina que van fer i feliç d'aquesta mena de reconciliació final amb Casaldàliga, de qui també es confessa un gran admirador. M'ensenya els espais on va tenir lloc la capella ardent i el funeral: la pista esportiva i la capella del Col·legi San José. Els identifico perquè els vaig veure a la retransmissió en *streaming* que es va fer però són tan grans i estan tan buits que els trobo freds. No em diuen res. Ens quedem en silenci.

De sobte en Luis em diu que van gravar tots els actes. Que Ràdio Claretiana, que emet per tot el país i que també dona servei a la Televisió Claretiana que tenen a Rio Claro, va donar la notícia de la mort de Casaldàliga a tot el món i ho va documentar tot. Em presenten Rodrigo César Machado, el gestor de Ràdio Claretiana. Amb ell passo un parell d'hores revisant les imatges de l'estada de Casaldàliga a Batatais. Me les ensenya amb l'orgull professional d'algú que és conscient que ha fet una bona feina i que, a més, ha tingut una gran repercussió. Veient les imatges es percep l'esforç i la delicadesa amb què van decorar l'espai per tal de crear un ambient que fos fidel a l'esperit i a la trajectòria vital de Casaldàliga. Com que no tenia cap túnica,

una professora d'art n'hi va fer una de cotó cru que va dissenyar i cosir en menys de vint-i-quatre hores. A més, dins i al voltant del taüt van col·locar diversos objectes que tenien una significació especial i una evident càrrega emocional: collars indígenes, llavors de buriti, arbres cremats, tanques de filferro... No hi ha dubte que els claretians van fer una bona feina. Com també ho van fer bé, amb pocs recursos, els professionals de la ràdio.

Abans d'acomiar-nos en Rodrigo m'ensenya unes últimes imatges, no les han fetes públiques ni ho pensen fer. Em diu que les van gravar pel seu valor documental. És l'habitació de l'hospital on estava ingressat Casaldàliga. Poques hores abans de la seva mort. Les imatges recullen la visita de l'arquebisbe de Ribeirão Preto per donar-li l'extremunció. L'impacte de tornar-lo a veure, entubat, inconscient i demacrat em glaça la sang. No entenc per què les van gravar, només sé que jo no hauria volgut veure-les mai. Sé que la mort és un fenomen natural i amb els anys he après a no amagar-la i a no amagar-me davant seu. Però una cosa és acceptar la mort i una altra ben diferent és la manera com de vegades no sabem gestionar el final de la vida. La imatge d'aquell cos desvalgut, sense consciència, endollat a la vida de manera artificial, em fa recordar el poema que Casaldàliga havia escrit uns anys enrere on deia «jo moriré dempeus com els arbres». Així és com el voldria recordar. Dempeus, lluint i, a pesar de la debilitat dels anys i la malaltia, sent ell mateix.

Però per més que ho provo no puc esborrar aquella imatge del cap. Per intentar trobar sentit o alleujament m'esforço a recordar aquelles llargues converses amb Casaldàliga sobre la vida i la mort, quan em deia que ell tenia la sensació que estava vivint de propina. Després de tantes amenaces de mort, de tants intents d'assassinat, de tanta gent que va morir en lloc seu, per ell, donar la vida no era una possibilitat remota, era gairebé un deure. Potser un desig. «Hem d'aprendre a morir la vida per aprendre a viure la mort», deia en un dels seus escrits.

Aprendre a viure la mort...

Un dels records més bonics que tinc de les meves estades a la casa de Pere Casaldàliga a São Félix són els moments en què l'acompanyava a les pregàries que feia a la capella que tenia al pati. Era un espai màgic. Utilitzo aquesta expressió que imagino frívola i que en tot cas no és gens apropiada perquè jo, que no soc de misses ni de pregàries, quan era allà, com li ha passat a molta altra gent com jo, ho feia. Imagino que pregava. Al seu Déu i al meu. Als seus sants i als meus. Un dia Casaldàliga em va ensenyar les relíquies de la seva capella: un fragment de crani d'Ignacio Ellacuría i un bocí de la túnica que portava monsenyor Romero quan el van matar. Els seus màrtirs. Quan parlava d'ells ho feia amb una devoció que jo sentia que estava a mig camí de l'agraïment i l'enveja. Potser *enveja* és una paraula massa forta i inexac-ta. Però la voluntat d'imitació és el que em transmetia i és el que més em costava d'entendre.

—Al primer món, si de vegades no teniu raons per viure, com voleu tenir raons per morir —em deia Casaldàliga en resposta al meu estupor i al meu escepticisme—. Ara ja fa molts anys que quan prego no demano, així fortament, el martiri. Quan la mort no és simplement una mort morta o una mort matada, sinó que és una mort viscuda, una mort donada, com ho és la dels màrtirs, aleshores és encisadora. Ho és perquè només és capaç de donar la mort aquell que és capaç d'anar donant la vida i donar-la amb sentit.

Recuperar aquestes paraules de Casaldàliga, ara que no hi és, ara que ha donat la mort i que, certament, ha donat la vida, m'ajuda a entendre'l. Aquests últims anys, quan amb totes les limitacions, els dolors i les penalitats de la malaltia, s'arrapava a la vida era perquè estava vivint la mort. Era el seu martiri. Un dels seus grans amics i companys de lluita dels temps més difícils, Tomás Balduino, bisbe de Goiás, li deia amb sorna que Déu el castigaria fent-lo morir al llit. En aquell moment la broma els feia riure perquè no imaginaven que es faria realitat. No es veien

de grans, perquè la gent com ells no arribava a vella. Per sort el «càstig» de Déu ha estat una benedicció per a tots nosaltres. Tant Balduino com Casaldàliga van tenir una vida llarga i plena. Però no sé si era això el que ells volien. Una de les últimes vegades que Casaldàliga va parlar de la mort, en una de les darreres entrevistes llargues que va concedir, el 2007, abans que el Parkinson no l'hi impedís, la periodista Mònica Terribas li va preguntar si li feia por la mort.

«Por, por... no, pròpiament. Però no deixa de ser com deia Rahner, el gran teòleg alemany, una sorpresa. És una mica caure a un abisme. El que passa és que si tens fe, en el fons d'aquest abisme hi són els braços de Déu i ell t'arregla... L'esperança... L'es-pe-ran-ça, aquesta és la paraula».

Si hagués de trobar una paraula, un concepte, una militància que per sobre de totes les altres definís Casaldàliga, seria aquesta, accentuant cada síl·laba: l'es-pe-ran-ça!

L'endemà, abans de marxar de Batatais i de continuar el meu viatge, comparteixo la missa de les set del matí a la capella de «la casa de fang». Em retrobo amb el mateix grup entranyable que vaig conèixer en el sopar d'ahir. Avui és en Josep Maria qui celebra l'ofici. Una altra vegada l'accent català-brasil·ler em transporta al passat i a un altre espai, a aquella capella de São Félix, aquell espai «màgic» i lliure, sense parets, obert a la natura i al món... Intento fer el mateix que solia fer allà, compartir la pregària, encara que no en sàpiga. Però no puc. La connexió amb en Josep Maria, en Matías, en Ronaldo i l'Alfonso —que, com era d'esperar, segueix cantussejant i anant a la seva durant la missa— és massa feble per a un creient tebi com ara jo. Em sento més que ben acollit, però també em sento massa distant d'ells. Potser a Casaldàliga li passava alguna cosa semblant? No ho sé, i en tot cas potser això, aquesta comparació, sí que és una frivolitat.

Torno a la *pick-up*. En Ronaldo s'ha ofert a acompanyar-me a l'aeroport. Com que hi ha temps i com que és diumenge em pregunta si vull dinar amb la seva família al poble. Barretos no ens ve de pas, però no és gaire lluny. El trajecte em servirà, a més de conèixer els Mazula, per descobrir una de les regions agrícoles més riques del país. En Ronaldo m'explica que aquesta zona del nord de l'estat de São Paulo, tocant a l'estat de Minas Gerais, marca la transició entre el Cerrado, la sabana brasilera, i la Mata Atlàntica, la selva frondosa i exuberant que fa anys dominava el litoral del Brasil.

—Tot això que veus abans era selva —em confirma en Ronaldo—. El 85 % d'aquest territori es va desforestar fa molts anys. Fou la primera terra del Brasil que va ser explotada a fons.

A través de les finestres, veig grans extensions de canya de sucre que arriben fins al límit de l'horitzó. També camps de tarongers i plantacions de soja o siringues. Totes perfectament alineades i organitzades a partir dels límits de les moltes *fazendas* que es van succeint les unes a les altres seguint la carretera. Aquesta regió, a diferència del Mato Grosso, és de petits i mitjans propietaris. El paisatge no és tan avorrit com havia suposat. De tant en tant apareix alguna petita clapa de mata atlàntica que s'ha salvat de la civilització i, molt més sovint, un delònix imponent i esclatant de flors trenca la verda monotonia de les plantacions. Em sorprèn el color de la terra. Aquí, a diferència de la majoria del Brasil, no és vermella. Som a la regió de la *terra roxa*, la prestigiada terra púrpura, una de les terres més fèrtils del món, m'assegura en Ronaldo.

L'origen i el destí de la seva família, com és molt comú a la regió, és l'agricultura. Pagesos i catòlics, com les famílies de Pere Casaldàliga i de Josep Maria Collell. Pagesos, catòlics i de dretes, penso. Era el que tocava durant la primera meitat del segle xx a Catalunya. Li pregunto a en Ronaldo si aquesta regió de l'interior de São Paulo, també molt agrícola, amb la propietat de la terra repartida i molt catòlica, també és de dretes. No m'ho sap

aclarir. Dedueixo que el moment de basculació actual, entre l'esquerra de Lula i la dreta de Bolsonaro, fa que els esquemes tradicionals no serveixin. M'ho exemplifica amb la seva família, a qui estic a punt de conèixer. En un principi van votar per Lula, però ara tots ho fan per Bolsonaro. L'única excepció són la seva germana Andreia i ell. M'insisteix en allò que ja he sentit repetidament, que si la Borsa Família garanteix el vot de *cabestro* (ramat) dels beneficiaris, que si la corrupció és sistèmica i endèmica, que si es van sentir traïts pel PT... En Ronaldo recita la tirallonga d'arguments amb tristesa i amb impotència. Però també noto que està una mica empenyat.

—Com pot ser que siguem la dotzena economia del món i en canvi en l'Índex de Desenvolupament Humà, el Brasil ocupi el lloc vuitanta —es pregunta indignat—. Tenim seixanta milions de pobres...

Ho acabo d'entendre quan conec la seva família. Ens trobem en una *pescaria* dels afores de Barretos, un lloc molt popular ple de famílies que es reparteixen a l'ombra d'uns arbres i al voltant d'unes basses de piscifactoria plenes de peixos que la gent, després de pescar-los amb poca dificultat, els porta a un xiringuito on els cuinen i els serveixen. Allà conec Dona Wanda, la mare d'en Ronaldo, el seu germà Djalma i la seva germana Andreia. Són un encant. Oberts i agradabilíssims. Molt orgullosos de tenir un fill i un germà com en Ronaldo. Claretià. Sobretot la mare, una persona intensament religiosa.

El dinar transcorre en un ambient tranquil i afable en el marc bucòlic de la *pescaria* fins que comencem a parlar de política. Dona Wanda diu que Lula és un lladre i en Djalma no li perdona que els hagi traït. En canvi, quan parlen de Bolsonaro se'ls illumina el rostre. L'admiren. Em faig el sorprès i els demano si troben que ha gestionat bé la pandèmia.

—Tot el que diuen és mentida —em contesta en Djalma—. Tot és propaganda d'esquerres amplificada per Globo (el grup

de comunicació més potent del país) i per altres mitjans. Això és el que volen que us arribi a l'estranger només per malmetre la imatge internacional del nostre president.

En Ronaldo, que ja m'havia advertit que no li agradava gaire parlar de política amb la família, amb molta més informació que jo, fa una llarga llista de totes les males pràctiques i pitjors decisions que ha pres Bolsonaro al llarg del seu mandat.

—Potser sí —reconeix en Djalma, davant l'allau d'evidències—. Però el PT va tenir dotze anys per fer la seva. En Bolsonaro només en porta tres. Li hauríem de donar més temps.

—Si ho comptes així —li respon en Ronaldo amb fermesa—, hauries de tenir en compte que les dretes han manat més de cent vint anys al Brasil i que les esquerres només ho han fet dotze.

Estic a punt d'aplaudir la rèplica d'en Ronaldo quan l'Andreia, la germana que segons m'havia dit era d'esquerres, intervé dirigint-se a mi, per tal d'esvair dubtes.

—Lula va utilitzar els pobres per robar —sentència—. I va permetre que els homosexuals ocupessin massa espai i tinguessin massa presència. Ara ja no s'amaguen com feien abans. Ara s'exhibeixen sense problemes.

I m'explica el cas d'un actor gai molt popular, Gilberto Braga, que ho va amagar durant quaranta-quatre anys sense que ningú no ho sabés. Li sembla que és un exemple a imitar i aprofita aquesta història per reconèixer la seva sintonia amb les polítiques de Bolsonaro.

Després de dinar, una altra vegada a la *pick-up*, camí de l'aeroport, agraeixo a en Ronaldo l'hospitalitat.

—Tens una família molt maca —li dic—, però són tots de Bolsonaro. Però molt de Bolsonaro.

—Així és el nostre país —fa en Ronaldo arronsant les espatlles—. És el que tenim... Bolsonaro els parla de seguretat i de família i és un discurs que qualla.

Es fa un llarg silenci a la *pick-up*. Per un moment trobo a faltar que no hi hagi cap partit de futbol a la ràdio. Suposo que a en Ronaldo li agradaria que la seva família no pensés com pensa, però és el que hi ha... Difícil de canviar, però impossible resignar-se.

Continuem de camí a l'aeroport. I aprofitant el clima de confiança que hem establert, abans d'acomiar-me d'ell vull insistir en la qüestió del distanciament entre els claretians i Casaldàliga. Tinc la sensació que encara no m'ha dit tot el que sap, que abans no m'ha acabat d'explicar les autèntiques raons. L'hi torno a preguntar.

—Va haver-hi tres motius de pes —contesta en Ronaldo sense embuts—. El primer és que Casaldàliga era un revolucionari i que els claretians eren massa conservadors. Ja em diràs com volies casar la seva lluita contra el latifundi amb el fet que els claretians fossin propietaris d'una *fazenda* enorme al Mato Grosso. Després també hi va influir la revolució que va haver-hi al seminari claretia de Campinas quan un grup de seminaristes van penjar els hàbits perquè no estaven conformes amb la línia que allí se seguia i la majoria se'n va anar amb Casaldàliga. I finalment, un fet que pot semblar menor, una anècdota, però que no va agradar gens a la cúpula claretiana brasilera d'aquella època: a pesar de totes les diferències i discrepàncies, São Félix era una comunitat claretiana i per això, per intentar ajudar-lo, van agafar un camió i el van carregar de totes aquelles coses que creien que li podrien ser d'utilitat i que millorarien la comoditat de la seva vida allà; li van enviar mobles, una nevera, un ventilador... El viatge, com era habitual, va ser penós. Van trigar quinze dies a arribar. Quan ho van fer i Casaldàliga va veure tot allò, que segurament hauria fet la seva vida més còmoda, però també més distant de la gent de la regió, va rebutjar-ho i els va demanar que tornessin pel mateix camí per on havien vingut.

Una vegada més la coherència de Casaldàliga. Una vegada

més allò de no n'hi ha prou amb ser creient, també cal ser creïble. Agraïxo a en Ronaldo que m'hagi explicat aquesta història. Ara entenc millor el conflicte i també poso més en valor la feina que ell fa dins la comunitat. Una lluita contracorrent que comença a donar fruits. El més tangible, la voluntat dels claretians d'obrir una comunitat a Ribeirão Cascalheira, allà on van matar el pare João Bosco en lloc de Casaldàliga, allà on hi ha el Santuari dels Màrtirs.

M'acomio d'en Ronaldo i de la *terra roxa*. La meva primera etapa del viatge a través de la memòria de Pere Casaldàliga i de la realitat del Brasil d'avui es tanca amb la sensació que, com més va, per més cops que hagi vingut abans, cada vegada em costa més d'entendre aquest país. El bolsonarisme té unes arrels més profundes del que havia suposat. Necessito saber més, tenir més informació. He de seguir viatjant i trobar i retrobar-me amb més gent. I com que la política és la causa i la conseqüència de tantes coses decideixo agafar un bitllet a Brasília.